

ЙОРДАН ЙОВКОВ

ОТВЪД

chitanka.info

I

Мръкваше се вече, когато стигнахме в Курт алан, бедно селце, скрито в пазвите на високи и гористи планини. Това бяха същите тия планини, които бяхме навикнали да гледаме от нашия бивак при Тунджа. Виждахме ги, далечни и сини, изправени на хоризонта в някаква тежка замисленост и безмълвие. Виждахме ги всеки път, когато говорехме за скорошната война, и неволно обръщяхме очите си на юг. И ето, по-скоро, отколкото предполагахме, ние бяхме вече сред тях.

Бързо преминахме улиците на селото, навсякъде сред голяма навалица от деца и жени, учудените и неми погледи на които сякаш виждам и сега. Излязохме отвън на открита, зелена още поляна. Денят, тъй хубав и светъл тая сутрин, умираше в хладния мрак на облачното небе, надвиснало ниско над земята. Духаше остър, леден вятър. Спряхме на почивка и войниците, изнемощели и капнали от умора, сякаш не седнаха, а просто нападаха връз раниците си от двете страни на пътя. И ние, малкото офицери в дружината, както обикновено правехме през почивките, събрахме се на приказка. Говорехме за днешния небивал поход. Може би най-дългият, най-уморителният поход в първия ден на войната се падна на нашата дружина. Ние ходихме да търсим тая сутрин в Шахлии някакво артилерийско отделение, което даже не видяхме. Отиването и връщането оттам ни струваше повече от 20 км път. После, заедно с общата колона на бригадата от Казълагач дотук ние взехме още 35. Добър път наистина. Един поход, който приличаше повече на лудешко тичане.

При нас беше и полковият адютант, поручик Киров. Тоя жизнерадостен момък имаше голяма слабост към ефектните фрази и всякога щедро си служеше с най-хиперболични образи. От всички най-много говореше сега той. Командирът на полка бил възхитен. Той много хвалил нашата дружина — 56 км път! Това е единствен случай в цялата военна история. Нищо подобно в Наполеоновите войни, ни даже в Руско-японската. После той ни съобщи и новина: имало заповед

от главната квартира, още първия ден цялата армия до последния човек да ношува в турска територия. Разбира се, това не излезе така. След малко той ни остави и когато се завърна, донесе вече истинската заповед: бригадата ще ношува в Курт алан.

— Че нали цялата армия до последния човек...

— Е, да. Авангардът е вече заел с Теке. Той е в турска територия.

Малка поправка. От авангарда на нашата бригада до цялата армия с последния си човек — разликата не е твърде голяма. Добрият момък! През цялата война той си остана непоправим ентузиаст. Всички ония слухове, които по разни пътища достигаха до щаба на полка, от кореспонденти и чужди вестници, от случайни разговори по телефоните — той ги събираше, даваше им най-живописната окраска, която въображението му можеше да позволи, и след това ги разказваше навсякъде с истинското вдъхновение на поет. Всеки нов ден отнемаше по нещо на тия хубави легенди. Но той не се отчайваше: разказваше вече други.

Останахме да спим съвсем на открито. Квартири за всички, разбира се, не можах да се намерят. А платница за палатки нашите войници нямаха. Бяха им казали, че като резервна бригада, стари хора, през войната те обикновено ще бъдат на квартири — под покрив и при разпалено огнище през дъждовните дни, които идеха. Една хубава и приятна перспектива, която, като всяка мечта, рухна още първия ден. Нямахме какво да се прави, ще се спи на поляната. И нощта ставаше по-тъмна и по-студена. Студеният северен вятър немилостиво брулеше, проникваше свободно през тънките, извехтели шинели, които също така временно заместяха обещаните нови. Спасението беше само в огньовете. И те скоро пламнаха, многобройни и големи. Широка и светла зара затрептя сред мрака и задрямалите гори. Около стълповете дим, из които високо припламваха и гаснеха потоци искри — сновяха тъмните фигури на войниците. За сън не можеше и да се мисли.

Някои от нашите другари не закъснях с обвинения и протести. Трябвало палатки, ето след тоя дълъг поход, войниците, уморени и потни, ще легнат на студената земя и ще се разболеят. Утре ние ще се намерим без хора. Всичко това ми се виждаше пресилено и преувеличено. Че не беше леко — това беше истина. Но войниците посрещаха това без оплакване. Отиваше се на война. Войната идеше с хиледи тегла и ужаси, хиледи невидени и непреживени случки. И

всеки чувствуваше особното желание да изпита, да преживее, да превъзмogne това, което е тъй странно, ново и силно, което не става всеки ден. Аз дълго ходих из бивака. Заобиколили големите огньовете, трепетното сияние на които се топеше високо в мрака и падаше върху изправената и тъмна стена на горите — войниците бяха възбудени и весели сред хайдушката прелест на тая нощ. И аз чух не една остра шега за измамата с квартирите, за палатките и за обещаните нови шинели, но в тия шеги имаше повече добродушие, отколкото незадоволство и яд.

Дружината имаше две палатки: едната за дружинния командир и адютанта му, другата за нас. Всички останали офицери, след като обиколихме селото, пълно още с войници, едни от които носеха дърва и ръженица, а други уж търсеха вода, а питаха навсякъде за вино, ние се прибрахме в палатката си. От всичко, което се случи в тоя тъй необикновен ден, ние бяхме като пияни и дълго приказвахме за войната. Разбира се, повечето от темите дължахме на нашия полкови адютант. Последната му новина беше: действащите бригади вървят напред. Те ще разбият и принудят турците да се затворят в Одрин. Тогава ще пристигнем ние, резервните бригади, и вече наготово ще продължим обсадата.

Но трябваше да се поспи. Без да се събличаме, без даже да снемеме саблите и револверите си, заравяме се един до други в мекото сено, от което иде приятен дъх на билки. В палатката е все пак завет и хубаво е да слушаш как отвън вятърът се блъска и играе с обтегнатото платно. Никой вече не говори. Идат те, минутите преди заспиването, ония минути, когато най-послед човек остава сам, сам със себе си само. Преставя неотразимата хипноза на множеството, опияняващото общо възбуждение и треска, и душата се сепва, като след тежък сън. Боже мой — война, сражения, кърви! И какво ще донесе съдбата, която ни дебне, какво ще донесе още утре — утре, след тая само нощ. И ровиш се из цялото си минало, изнасяш свидни образи, вираш се в картините на изживяно някога щастие. И мило, болезнено мило е всичко това, защото над спомените, които паметта възкресява, невидимо витае зловещият образ на смъртта с тъмния поглед на кухи очи и ледената усмивка на скелет. Безсъницата сега не тежи и не измъчва. Напротив, чувствуваш детска радост, че имаш една цяла дълга нощ, която ще тече

бавно, много часове, когато сякаш вратите ще бъдат затворени за грижи, за безпокойства, за самата съдба дори.

II

Сутринта се събудихме рано. Сега шумът и глъчката от бивака бяха много по-силни от снощи. И може би само затова, защото студът на разсъмване събуждаше и раздвижваше и най-сънливите и флегматични натури. Струва ми се, че имаше и хоро — ей така, за стопляне само. След малко, когато на изток между разкъсаните черни облаци загоряха червените пламъци на зората, в целия грамаден бивак всички трескаво се готвеха за път. Но преди да тръгнем, едно радостно оживление, една вълна на любопитство и дори нещо като ликуваща гордост бързо обходи цялата бригада. Заловили турски пленници и скоро щели да ги докарат. Всяка минута идеха за това нови подробности. И около телефонната станция, около пътя, който слизаше от планината, трупаха се големи групи войници. Но пленниците не идваха.

Видяхме ги, когато бяхме вече тръгнали. Това бяха десетина турски войници, заловени в поста им от нашия авангард. Млади, здрави момчета, напети в зелените си куртки, с леки кюляфи на главите, обути с ниски обувки и зелени нави около краката нещо тъй чуждо за нашите униформи. Те бяха посърнали, бледни и гледаха гъмжилото войска с плахите очи на дивеч, внезапно попаднал в примка. Войниците, които ги конвоираха, трябваше да дават хиледи обяснения: где, кога, как ги хванали. Те показваха и турски патрони, изострени като шила.

— Гледай — чувах зад себе си, — дявол да тя вземе, остри...

— Остри. И защо?

— Хм... да убиват по-лесно. Турска работа... Трябваше да се мине повече време, за да се убедят нашите войници от опит вече че не от омраза и жестокост турците бяха изострили куршумите си. Напротив, нашите излязоха много по-опасни и по-безмилостни от техните.

Днес бяхме начело на главните сили. От бивака при Курт алан колоната продължаваше още да се извлича и протака като грамадна

нишка от развиваше се кълбо. Пътят криволеше в широки спирали нагоре сред гъста и девствена гора. Рядко бях виждал нещо подобно. Есента беше изпъстрила още поспадалата шума с най-разнообразни бои, като че цялата гора по някакво чудо беше разцъфнала, отрупана с едри фантастични цветове. Над сребърните стволоче на брезите падаха янтарножелти листа, сухи и червеникави покриваха старите дъбове, някъде се виждаха още сочни, тъмнозелени листа, някъде — голи и черни вейки само. А долу по земята се показваха ниски дъбови шубръчки с яркочервени, сякаш потопени в кръв листа. Те бяха извънредно много, покриваха цели пространства. Като че това бяха зловещите и странни цветя на тая трагична есен.

Изкачването ставаше трудно и бавно. Когато излязохме из гората, горе, по голото било на върховете, видяхме да слизат към нас белокоси опълченци, ксяго вършеха сега граничната служба. Тяхната малко комична воинственост, тежките, ръждави кримки и кръстосаните патрондаши ни караха да се усмихваме, но, от друга страна, голямата добросъвестност, честното усърдие, което се виждаше у всеки, трогваха ни до сълзи почти.

Излизаме на самия връх. Вижда се пограничният пост с някаква висока дървена кула. Имаше движение там, бързаше се и се готвеше нещо. Началникът на дивизията и офицерите от щаба наблюдаваха с бинокли. Оръдия бяха поставени на позиция и аргилерисгите ги замаскираха с шубръци и клоне. По близките върхове се виждаха наши части, залегнали и прикрити. Като че се очакваше бой. Казаха ни да преминем във взводни колони и да се прикрием в гората. Едно силно вълнение обзе всички. Безгрижното и радостно настроение, което ни държеше, докато пътувахме из гората, изчезна изведнъж. Нима още отсега ще се започне боят, толкова скоро, толкова неочаквано.

Но скоро се разбра, че никаква опасност няма, Просто имало е някои съмнения, но авангардът бавно ще заеме и огледа върховете и гората пред нас. Тогава ще тръгнем и ние.

До обед останахме на самата граница. Ние стояхме на тия високи върхове и гледахме на юг. Под нас се виждаха по-ниски и по-ниски хълмове, които най-после преминаваха в открито, равно поле. Като че пред нас се беше вдигнала невидима завеса и ние виждахме нов край, загадъчен и тъмен. От много години вече, от неясните спомени на

детинството до болезнената ясност на вчерашния ден, идеха до нас от тоя край ту сподавеното ехо на непосилна борба, замряла в кръв и сълзи, ту чудните легенди на герои, преминали като огнени метеори по тъмното небе на народната душа, ту — дълго след това — безмълвното мълчание на отчаянието и скръбта. От много години там — отвъд — очакваха и се надяваха. И в дългите зимни вечери една приказка слушаха трепетните, детски уши: „Има зад планините добър цар. Ще дойде ден и откъм север ще дойдат храбри и силни хора...“

А близо бяха вече тия хора. Ние стояхме на високите, подоблачни върхове и взрени към юг, гледахме тоя тъжен край. И сякаш нашето спиране не беше случайно, а необходимо и неизбежно. Трябваше да почувствуваме дълбоко в душите си колко съдбоносна и колко свята е крачката, която трябваше да направим. Замисленото спиране на Цезаревите легиони пред Рубикон.

Към обед частите на авангарда заслизаха от върховете, събраха се и в дълга колона се спускаха надолу, минали вече границата. Облаци от прах чертаеха техния път из тъмната гора. Скоро и ние тръгнахме. Помня, минавахме покрай запрегнати оръдия, които чакаха да заемат мястото си. Внезапно, вдясно от нас се разнесе тежък, продължителен гърмеж. Първият топовен гърмеж! Зловещият и съдбоносен сигнал за кървавата война, която вече почваше. Боят се водеше от 2. бригада на нашата дивизия, която се движеше успоредно с нас. Собствено, това бяха малки схватки със слаби турски части. И пред нас всяка минута можеше да се яви неприятел. Войниците изведнъж станаха внимателни и предпазливи, патрулите, подобно на ловци, дебнеха и се вираха напред. Никой вече не напускаше колоната, всеки гледаше да бъде близо до другаря си, мълчеше все повече и очите по-често се вираха едни в други.

Изминахме гората, слязохме вече в полите на планината, без да срещнем нещо. При един завой на пътя, съвсем неочаквано се озовахме пред село. Гледаме картата: Домкьой. Първото турско село. Никаква човешка душа не се виждаше в него. И разкритите широко врати, които тъмно зееха, напуснатите огнища, които димяха още, разпрегнатите рала в дворовете, неразтоварените кола — всичко това сякаш пазеше още застиналите следи на паниката и бягството. В един двор само няколко едри волове равнодушно, спокойно преживяха, стада кокошки и мисирки се лутаха из улиците. Някои войници

крадешката се отбиваха. Къщите бяха оставени с непобутната покъщнина. Някъде видели тестото, оставено в нощвите, някъде — хляба още в огъня. Войниците изнасяха грозде, хляб, плодове. Всичко това разсърди майора.

— Никой да не смее да се отбива — завика той и да яде. Ти трябва да знаеш своя хляб и своята вода. Ще ядеш — и ще се запревиваш. Отде знаеш, че онзи, който е оставил тоя хляб, не е турил за тебе и отрова...

Но той добродушно позволи да хванат няколко мисирки. В тях поне отрова нямаше. Има много случаи, когато в най-опасните минути възрастните и зрели мъже внезапно се обладават от наивните прищевки на малки деца. Малко ли пъти, почти пред самия бой, гледаш, цялото това море от хора, много от които след малко няма да бъдат живи, изведнъж се раздвижва и зашумява. И защо? — Видели заек. Всички викат, смеят се, някои дори се затичват да го ловят. Нещо подобно стана и сега. Цял взвод войници се втурнаха и загониха мисирките. Майорът отново виха и се ядосва. И служеше си даже с твърде енергични фрази. Но той беше човек с широка душа, нашият дружинен командир. В него буйният гняв и добродушното и весело разположение следваха едно подир друго, като прилива и отлива на морето. Когато бяхме вече вън от селото и всеки вървеше на мястото си, той неочаквано повърна коня, направи един кръг, спря се срещу дружината и извика:

— Момчета, виждате ли това — топ широко размахваше ръката си към полето, — всичко това е наше!

После той бутна коня напред, приведе едрата си снага над него и доволен и усмихнат, запуши чибука си. Тъй просто и сърдечно той прогласи анексията на превзетата вече територия.

III

Крайният пункт на днешния ни марш беше с. Ташла муселим. Мръкваше се. Над безлюдните, посърнали полета падаха мъгливи дрезгавини. На запад между разкъсаните облаци и тъмната линия на хоризонта блещеше ярка, златожелта ивица от небето. И върху пламтящия фон на тая ивица видях да се очертават далеч тъмните силуети на хиледи хора. Идеше глух тънтеж на кола и оръдия. Тъмните фигури се издигаха и снишаваха в ритъма на крачките, объркваха се като клокочещите води на извор или кипешите потоци на мравуняк, но все напредваха уверено и твърдо. И над тия безбройни силуети в запаленото вечерно небе сякаш се чертаеше увлечението на една непоколебима мисъл, мъжественият устрем на една стихийна воля. Да, това са наши. Това е 2. бригада, която виждаме вече втори път. По успореден път па тях вървахме ние и краят на нашата колона се губеше далеч към Домкьои. Вляво сред падналия вече мрак не се виждате нищо, но редките топовни гърмежи, които идеха оттам, показваха, че по друг успоред път става същото. Сега едвам ясно си представям тая грандиозна и импозантна картина. По успоредни пътища, с почти допрели рамене, многобройни колони, подобно на исполински скорпиони, бавно и страховито пълзяха в мрака на тая вечер. Надали някога е имало подобно втурване в чужда земя. От склоновете на Сакар и Странджа спущаха се тия безбройни полкове, живи потоци от хора които след няколко дни само щяха да обляят полетата на цяла Тракия.

Изминахме още няколко километра и пртъмня. Нощта беше тъмна и безлунна. Ставаше вече опасно да се продължава пътят така. Една войска в походния си ред е всякога най-малко готова за бой, особено пък нощно време. Отдясно и отляво на нас се чуваха чести изстрели. Войниците станаха неспокойни, патрулите се губеха в мрака. Всяка минута ние можехме да се натъкнем на опасна изненада. Чувствувахе се от всички, че се върши нето лекомислено и опасно, върху дутите тежеше огорчението на една голяма грешка.

Пред с. Пашакьой се случи една малка безредица. Авангардът беше преминал вече селото. Влизахме и ние — началото на главните сили. Изведнъж наблизко пред нас в селото се чу тропот, неразбран и смесен шум. Срещу нас тичаха войниците от телефонната команда. Подпоручик Рандев беше на стотина крачки напред с челния отряд. Чух тревожната му и висока команда: „Вляво във верига!“ Без да губя време, като помислих, че сме попаднали на засада, направих същото. Няколко секунди напрегнато очакване. Наблизко в една къща някаква жена излезе с лампа в ръце надникна и се скри. Никакъв неприятел. Чувахме вече майора безмилостно да ни ругае. Продължихме пътя си. А причината на всичко това беше просто смешна: няколко турски войници, християни, скрити в селото, излезли да се предават. Но безоръжните телефонисти ги вземат за цял турски отряд и одарят назад. Редът бързо се възстанови, но тая малка безредица премина като вълна по цялата колона на бригадата.

Пашакьой беше чисто българско село. Из улиците преминахме бързо, без най-малкото спиране и все пак посрещането ни от бедните тия хора остави у нас сякаш виденията на сън, И млади, и стари бяха излезли навън. Носеха котли не вече с вода, а с вино, раздаваха хляб на войниците с треперещи ръце и просълзени очи. И как странно и хубаво звучеше родният език от техните уста! Видях майки, които издигаха високо малки деца, за да могат да видят войниците, видях напети моми с открити, доверчиви очи, видях побелели старци в набожни и мълчаливи пози. На едни ъгъл стоеше селският поп, бледен и слаб. Той безмълвно благославяше и не зная защо, войниците се спущаха и му целуваха ръка. Тука наблизко видях и трогателна и незабравима сцена. Висок и снажен селянин, пиян от тая безумна радост, говореше нещо към нас. После той се обърна, спусна се с издигнати ръце към друг селянин. „Братко, най-послед!“ — извика му той и лудо го запрегръща и зацелува.

Отминахме, погълнати отново от мрака на нощта. Приведен върху коня, аз мислех за тая чудна сцена. „Братко, най-послед!“ Не беше ли това облекчителната въздишка след дълго и мъчително страдание, не беше ли ликуващият вик пред чудото, което се твореше? И помня — светла радост обливаше душата и ясен, като догма, ставаше смисълът на тая подета като буря война.

От Пашакьой до Ташла муселим имаше само няколко километра. Ние продължавахме да вървим след авангарда. Имахме вече и водач. Внезапно откъм селото, което едвам се съзираше в мрака, се чува изстрели. Куршуми пропищяха високо над нас. Батарейта и картечната рота, които бяха с авангарда, бързо отстъпиха наблизо. Казаха ни, че в селото имало турска кавалерия, която открила огън по нашите и след това се оттеглила. Селото се преглеждаше и заемаше сега от авангарда. Една ярка светлина блесна и освети тъмното небе на юг. Това беше турски прожектор. Ние гледахме изненадани и учудени. Като опашката на грамадна комета трептеше широкото сияние ту в една, ту в друга посока — сякаш огненият поглед на невидимо око, което се вираше, търсеше в мрака на нощта. Още през деня турците бяха видели широката вълна на нашето нахлуване и това нервозно лутане на прожекторите приличаше на плахите сигнали на една тревога.

Да се продължава повече напред беше невъзможно. Невъзможно беше и съсредоточаването на бригадата. Получихме заповед да ноцуваме тъй, както сме в походен ред всеки на мястото си. Войниците, пръснати във верига сред изоданите ниви край пътя, залегнаха на раниците си към юг. Но неориентирани добре, в чужда, непозната местност, без точни сведения за неприятеля — ние очаквахме нападение от всяка една страна. И тая мъчителна неизвестност, безпомощното положение, в което сами попаднахме, чувствувате се от всички войници. Те лежаха върху прикладите на пушките си, без да говорят, без да пушат. Десетте хиледн души на бригадата сякаш бяха заспали тежък сън. Заваля дъжд и в гробното безмълвие се чуваше ударът на всяка капка.

Часовете бавно течаха, сякаш тая нощ нямаше да има край. Заедно с Рандев обикаляхме войниците. Някои хъркаха, заспали над пушките си. Но трябваше поне по няколко души да стоят будни. Питаме за такива. И чувахме да се обаждат мнозина, почти всички от тия неподвижни и неми редици. Те не спели, всички са будни, но не смеели да се мръднат, защото инак ще им се измокри мястото — тая чудна изобретателност на нашия войник, която никога не го напуска!

Най-после малко по малко почнахме да виждаме по-далеч. Непрогледният мрак се топеше в мъгляви и бледни дрезгавини. Открояваха се силуети на дървета и ние слабо вече съзирахме лицата си. Съмваше се. Най-после! Никакъв неприятел не се виждаше. Все

пак под поройния дъжд минахме в боен ред. Из лепкавата кал в угарите тежко пълзяха оръдията, които излизаха на позиция, очертаваха се дългите линии на веригите. След малко всичко се прекрати. Неприятелят много по-рано отстъпил към Ортакьой и Провадия по посока към Одрин.

Измокрени и замръзнали от студ прибрахме се на почивка в Ташла муселнм. И това село беше българско. Добрите, бедни хора не знаеха как да ни услужат. И — малко брашно остана в хамбарите и твърде малко вино в бъчвите. Около големи огньове с дворовете и под стрехите войниците се сушаха и грееха. Небето се беше сключило, оловено и тежко. Неспирно и монотонно валеше ситен дъжд.

Вчера още тук е имало турски войски. Ние говорехме за тях с нашата хазяйка, приказлива и весела жена.

— Ей тук бяха спрели — разказваше тя. — И топове имаха също като вашите.

— А не мъчиха ли, не убиваха ли някого?

— О, не. Нищо не ни казаха. Искаха ни само хляб. От няколко години те нищо не ни правят. — Тя се усмихна и прибави: — Един много се смееше на вас... един турчин...

— Що?

— Смееше ви се. Седлаеше си коня и казваше:

„Вашият, българският цар няма пари да купи по един юлар на конете си. А я виж, нашите — имат по два. А тръгнал с нас война да прави!“

Посмяхме се от сърце. В тая шега имаше и малко истина. Духовитият тоя турчин добре ще е знаел бедната, твърде бедната тогава екипировка на нашата армия.

Нощта прекарахме тоя път на сухо, под стряха и при огън. Излезе буря. Дърветата на двора шумяха и в тъмните стъкла, блискали от дъжда, от време на време нещо проблясваше. Но това не бяха светкавици: трепетното сияние на турските прожектори още се луташе из мрака на нощта. Ние заспивахме и неволно мислехме за онези, които сред бурята и дъжда бдяха отвън в тъмното поле.

На другия ден нашата бригада тръгна за с. Провадия. Наблизо до нас видяхме да иде X дивизия. И широкото поле, сега обляно с меката светлина на есенното слънце, отново се набразди от тъмните линии на безкрайните колони.

Издание:

Йордан Йовков, „Събрани съчинения в шест тома“, Том първи; „Български писател“, С. 1976. Под общата редакцията на Симеон Султанов.

ЗАСЛУГИ

Имате удоволствието да четете тази книга благодарение на *Моята библиотека* и нейните всеотдайни помощници.

МОЯТА БИБЛИОТЕКА

<http://chitanka.info>

Вие също можете да помогнете за обогатяването на *Моята библиотека*. Посетете **работното ателие**, за да научите повече.